

4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / уклад.: Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.]; рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979–1986. – 5 т.
5. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2017. – 37 вып.
6. *Насовіч, І. І.* Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1983. – 778 с.
7. *Станкевіч, Я.* Белорусско-русский (великолитовско-русский) словарь / Я. Станкевіч. – N. Y. : Lew Sapiega Greatlitvan, 1990. – 1305 с.

БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА Ў КАНТЭКСЦЕ СУСВЕТНАГА ГУМАНІТАРНАГА ПРАЦЭСУ

Н. Г. Апанасовіч (Полацк)

ПОЛІКУЛЬТУРНАЯ ПРАСТОРА Ў РАМАНЕ В. АДАМЧЫКА «ЧУЖАЯ БАЦЬКАЎШЧЫНА»

Сярод шэрагу закранутых праяў заходнебеларускай рэчаіснасці ў рамане «Чужая бацькаўшчына» ў поле зроку В. Адамчыка патрапіла пытанне шматнацыянальнага складу насельніцтва і звязаныя з гэтым міжнацыянальныя ўзаемадачыненні і полікультурная сітуацыя на «ўсходніх крэсах». Дадзены ракурс не з'яўляецца цэнтральным у рамане, тым не менш добра заўважная цікавасць аўтара да гэтага аспекту жыцця.

В. Адамчык паказвае практычна ўвесь склад насельніцтва Заходняй Беларусі, прадстаўлены не толькі палякамі і беларусамі, але і тымі нацыянальнымі меншасцямі, якія стала пражывалі або ў той ці іншы момант з розных прычын мелі дачыненне да гэтых зямель. Таму сярод персанажаў рамана будуць не толькі беларусы і палякі, але і прадстаўнікі яўрэйскага насельніцтва. Узгадваюцца ў апаведзе пра святкаванне калядаў і «рускія» – праваслаўныя жыхары вёскі, якія павінны былі прытрымлівацца посту, калі для каталікоў ужо надышоў час каляднага мясаеду [1, с. 294]. Сустрэнуцца на старонках рамана і татары (штатныя грузчыкі дварчанскай станцыі браты Кулеміны), і прадстаўнікі іншых народаў.

Акрамя «ўсходніх крэсаў» у рамане будзе ўзгадана і далёкая башкірская зямля (г. Бугуруслан), куды ў эвакуацыю адпраўляліся беларусы ў пошуках паратунку ў час ліхалецця Першай сусветнай вайны. Пісьменнік

апісвае і адметнасць прыроднага ландшафту чужыны, і каларыт мясцовай гаворкі, нацыянальнага адзення. Між тым В. Адамчык падкрэслівае цяжка-прымальнасць іншага ладу жыцця, абвостранае адчуванне не «свайго» і практычную немагчымасць адаптавацца да «чужога». Нязвыклая зямля не стала новай радзімай, а вяртанне ператварылася ў сапраўдную сямейную трагедыю Верамеяў.

Праўдзівае апісанне складу насельніцтва не толькі з'яўляецца асабліваю фактаграфічнай асновы рамана, але дазваляе максімальна пагрузіцца ў гістарычную прастору і час. Зварот да міжкультурнага аспекту зроблены і для аб'ектыўнага паказу той сітуацыі, якая склалася ў выніку палітыкі Польшчы ў адносінах да беларускага насельніцтва.

Гэтая спроба асэнсаваць нацыянальны характар праз спасціжэнне сябе і погляд на сябе праз іншых цалкам укладваецца ў канцэпцыю імагалогіі, што мае на мэце «выявить истинные и ложные представления о жизни других народов, стереотипы и предубеждения, существующие в общественном сознании, их происхождение и развитие, их общественную роль и эстетическую функцию в художественном произведении» [2, с. 24]. В. Адамчык не толькі характарызуе шматнацыянальную прастору Заходняй Беларусі, але і перадае прынятыя ў тагачасным грамадстве стэрэатыпы, праз натуральна-побытавыя сітуацыі праўдзіва і дакладна перадае звесткі пра сфарміраваныя ў народнай традыцыі вобразы ўспрыняцця «іншых».

У рамане пісьменнік як бы супрацьпастаўляе дзве асноўныя нацыянальныя групы: беларусаў і палякаў. Беларускае выяўляецца найперш праз зварот да этнаграфічнага ракурсу. Цікавае да штодзённасці дазволіла аўтару распавесці пра традыцыйны ўклад жыцця, адметнасць мясцовых узаемаадносін і паводзінаў, адлюстраванне рытуалы і святы, што рэгламентавалі і вызначалі жыццё тагачаснага вяскоўца. Пісьменнік акрэслівае каштоўнасную парадыхму, якая ўключае ў сябе найперш маральна-этычны аспект, звязаны з рэгламентацыяй штодзённага жыцця, спробай зрабіць больш прадвызначанай і прадказальнай будучыню, ілюструе кодэкс паводзінаў у сям'і і грамадстве, у тым ліку і праз асэнсаванне паняццяў «свой» – «чужы».

Беларуская прастора паказана як гарманічна-ўладкаваная, зарыентаваная на спрадвечныя каштоўнасці, вызначаная спалучанасцю традыцыйнага і хрысціянскага светапогляду. В. Адамчык стварае поўную і шматмерную мадэль беларускага свету, які ўключыў у сябе не толькі лакальнае, адметна заходнебеларускае, а найперш выявіў тыповае, агульнанацыянальнае: «Праз каларытныя рысы мясцовага побыту выразна выступае сэнсавая значнасць усёй беларускасці, узнікае вобраз краю агульнанацыянальнай пэўнасці і акрэсленасці» [3, с. 532].

Нягледзячы на захопленасць беларускімі рэаліямі, аўтар здолеў пазбегнуць адкрытай ідэалізацыі, а прадстаўленая карціна намалявана праўдзіва і рэалістычна. Найперш гэта выяўляецца праз вобразы саміх беларусаў, якія паказаны ў рамане як складаныя і супярэчлівыя асобы. Кожны прадстаўнік-беларус – гэта індывідуальнасць, характарыстыка якой не ўкладваецца толькі ў паняцці «добры» – «дрэнны». Абагульнены вобраз тыповага беларуса

з рамана ўвасоблены ў дбайным і спрытным гаспадары, які разумна і ашчадна ставіцца да свайго набытку, імкнецца да жыццёвай уладкаванасці, разважлівых адносін да жыцця. Да гэтага кола можна прылічыць большасць верасаўцаў, у тым ліку і старога Корсака, сям'ю Мондрых і іншых. У вясковай грамадзе цэняцца «багатыры», тыя, хто ўмее здабыць і зарабіць уласнай працай, руплівасцю і гаспадарлівацю. Сярод паважаных якасцей – працавітасць, гаспадарчы спрыт і працоўнае майстэрства. Вяскоўцы клапацяцца пра скаціну, як пра членаў сям'і. Імкненне да дабрабыту і заможнасці не асуджаецца, а падаецца як натуральнае жаданне чалавека дасягнуць лепшага жыцця, шчаслівейшай долі.

Сяляне паказаны як спрытныя і цікаўныя, надзеленыя гумарам і «вострым языком». Розум, жыццёвая кемлівасць і народная мудрасць выўляюцца ў шматлікіх прыказках і прымаўках, якія да месца, трапна і дасціпна ўжываюць верасаўцы.

Акрэслівае аўтар і межы рэлігійнай свядомасці беларусаў, размяжоўваючы тое, што з'яўляецца прадметам «святасці» ці рытуальна-фармальнай неабходнасці. Прадстаўленыя ў рамане беларусы – людзі духоўныя, але пры гэтым яны далёкія ад рэлігійнага фанатызму, а да выканання рэлігійных абавязкаў ставяцца з пэўным жыццёвым практыцызмам і рацыяналізмам.

Каштоўнасцю сярод вяскоўцаў з'яўляецца адукацыя, якую мала хто мог сабе дазволіць. Яна не давала відавочных пераваг у жыцці, але была той прыступкай, якая нараджала надзею на змену статусу і далучэнне да свету «багатых» ды адрознівала бедняка ад больш заможнага, паляка ад беларуса. Звярнуўшы ўвагу на далікатнасць асаднікавага сына Франэка, вясковыя дзяўчаты канстатуюць: «Дзіва што – асаднік, вучоны» [1, с. 186]. На самой справе адукаванасць не была гарантам матэрыяльнай забяспечанасці, але імкненне да яе было відавочным.

Разам з тым у заходнебеларускай вёсцы сустракаем і лайдакоў, і не вельмі ўдалых гаспадароў, сярод якіх ёсць і бязладная сям'я Кумагэравых ды непаважаныя Рэпкі. Бачым сапраўдную атмасферу, насычаную хлуснёй, забабонамі, імкненнем адседзецца і не ўмешвацца ў тое, што можа мець дрэнныя наступствы, – бо «ў шырокай плыні народнага жыцця не можа быць толькі чыстых і толькі мутных струменяў» [3, с. 533].

Польская прастора прадстаўлена найбольш з афіцыйнага боку. Гэта і шматлікія культурна-палітычныя рэаліі, паводле якіх было арганізавана жыццё на ўсходніх крэсах, і атрыбуты дзяржаўнасці, выяўленыя праз уніформу, партреты Пілсудскага і г.д.

Сярод прадстаўнікоў польскай нацыі мы сустранем асаднікаў, якія былі пераселены на ўсходнія землі адпаведна з тагачаснай эканамічнай палітыкай і мелі перавагі ў матэрыяльным і фінансавым забеспячэнні. Зямлі ў іх было столькі, што трэба было наймаць сялян для яе апрацоўкі.

Прадстаўнікі паліцыі становяцца ўвасабленнем дзяржаўнай палітыкі «на ўсходніх крэсах». У адносінах да беларускага насельніцтва, мовы яны вядуць сябе бязлітасна і жорстка. Ды і палякі ніжэйшых узроўняў грамадства (чыгуначнікі, кіроўца аўтобуса) радыя паздзекавацца з беларуса, паказаць сваю перавагу.

Трэба адзначыць, што В. Адамчык і ў адлюстраванні прадстаўнікоў польскага боку імкнецца пазбегнуць спрошчанасці, таму мясцовых палякаў паказвае рознымі. Такімі рознымі бачацца асаднікі Грабянкі. Аўтар звяртае ўвагу на іх больш-менш спагадлівыя адносіны да нанятых працаўнікоў. Анця і Чэся Доўнар, нягледзячы на тое, што бацька іх быў звычайным стрэлачнікам на станцыі, выяўлены як прадстаўніцы іншага, адрознага ад сялянскага, свету і паказаны глыбокімі асобамі, адукаванымі і выхаванымі жанчынамі.

Калі беларускасць выяўляецца ў шматлікіх дыялектызмах, якімі перанасычана мова вяскоўцаў, то афіцыйнае жыццё, сфера адукацыі агучваюцца па-польску. На польскай мове складаюцца афіцыйныя паперы. Такім будзе тэстамент Таквілі Мондрай, загад-«росказ» гміны аб працы вяскоўцаў на шарварцы, «паваланні» аб прызыве ў «войска Польскае» верасаўскіх рэзервістаў. На польскую мову пяройдзе і Чэся Доўнар, калі захоча дыстанцыявацца ад Міці. Пры гэтым, нягледзячы на непісьменнасць, большасць беларусаў рамана разумеюць польскую мову.

Калі палякі сябе выразна выяўляюць з боку нацыянальнай ідэнтычнасці, яўна паказваюць сваю перавагу і пануючы стан адносна насельнікаў іншых культур: «У Польшчы мейсца толькі для полякув!» [1, с. 438], то праблему нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў В. Адамчык выяўляе ва ўсёй складанасці. Аўтар імкнецца разабрацца ў вытоках этнічнай абыякавасці. Сярод «ідэйных», тых, хто выразна праяўляе сябе як беларус, можна назваць толькі Міцю Корсака і яго старэйшага таварыша Лаўрына Царыка. Гэта перакананыя беларусы, якія разумеюць важнасць нацыянальнай і з ёй звязанай дзяржаўнай самастойнасці. Нягледзячы на перашкоды і ўціск, якія чыніцца польскімі ўладамі, яны актыўна шукаюць беларускі шлях.

Праявай беларускага стане і інтэлектуальная сфера: Міця будзе прагнахацець вучыцца, будзе пісаць вершы па-беларуску, выпісваць і чытаць беларускія газеты. У пэўным сэнсе ён ускладзе на сябе абавязкі асветніка, таго, хто павінен тлумачыць, абуджаць і быць прыкладам. Малады Корсак карыстаецца павагай сярод вяскоўцаў не толькі дзякуючы свайму добраму, спагадліваму характару, але і адукаванасці, розуму.

Аднак, нягледзячы на паважлівыя адносіны да Міці, яго аўтарытэт, беларускае пытанне не стане для вяскоўцаў надзённым і важным. І справа тут будзе не толькі ў «забітасці» і засяроджанасці на матэрыяльным, мяшчанскім, але і ў палітычна-сацыяльным і культурна-гістарычным. Аб гэтым разважае мясцовы філосаф, «фейчар», як называюць яго вяскоўцы, Марцін Ваўчок. На сваім вопыце ён зразумеў, што перашкодай для пабудовы кар’еры вайскоўца з’яўляецца не польскае паходжанне. Развагі Ваўчка пра нацыянальнае пытанне з пазіцыяй рэлігійнай прыналежнасці ілюструюць найбольш распаўсюджаны стэрэатып: «каталік – значыць паляк», які здаўна будзе выкарыстоўвацца ўладамі ў спекулятыўных мэтах. Цікавым ў гэтым сэнсе падаецца тонкае разуменне спецыфікі моўных асаблівасцей. У адказ на сцверджанне Ваўчка аб сваім польскім паходжанні Міця заўважае пра яго прозвішча: «Па-польску было б Вільчэк» [1, с. 334].

Разам з тым сама сацыяльна-эканамічная сітуацыя дыферэнцыруе асяроддзе каталікоў, сярод якіх добра бачна і стэрэатыпная вылучанасць беларусаў. Ксёндз, да якога звернуцца Алесь з Імпалем для афармення адносін, будзе кіравацца стэрэатыпам, што Верасава – вёска «піякув і зладзеюв, мейсцовэ ядро цемносці» [1, с. 285]. Пры гэтым сам будзе далёкі ад праведнага ідэалу.

Каларытна і яркая прадстаўлена ў творы і яўрэйскае насельніцтва. Найперш праз род заняткаў, якім традыцыйна быў гандаль. Яўрэі трымаюць лаўкі, вядуць сталы гандаль і прадаюць мануфактурныя тавары. В. Адамчык звяртае ўвагу на дыскрымінацыю, адпаведна якой яўрэям нельга было займацца продажам спіртнога. Разам з тым на прыкладзе ўтрымальніцы «цукерні», да якой завітваюць мужчыны-верасаўцы пасля ўдалага гандлю, пісьменнік раскрывае такія характэрныя для ўспрымання яўрэяў якасці, як іх баязлівасць, прыстасавальніцтва, хітрасць, здольнасць да махлярства: «Дзе вы бачылі тыя бутэлькі? Хіба ж можна прадаваць яўрэям гарэлку? Ой, не той свет настаў. Бедны яўрэй ўжо і не чалавек» [Там жа, с. 252]. Гэты стэрэатыпны вобраз аказваецца добра вядомым і мясцовым жыхарам, таму верасаўскія мужчыны, скарыстаўшыся сквапнасцю гаспадыні, падманваюць яе і радуецца ўдала праведзенаму махлярству без усялякіх пакутаў сумлення.

Прыметамі набліжэння гуманітарнай катастрофы, якую прынясе яўрэйскаму народу фашызм, стане фраза, выказаная пляткаркай Вольгай: «Вой, ці чулі ж яшчэ? У Дварчаны з Нянешчыны жydэ наехалі» [Там жа, с. 355]. Для пацвярджэння сваёй весткі, якой не далі веры верасаўцы, Вольга звяртаецца да найўна-хрысціянскага тлумачэння: «Вуньдзека яшчэ ў Бібліі пішацца, што яны згінучы. А тыя, што застануцца, пазбіраюцца ў адно месца, зноў на тую зямлю, адкуль прыйшлі» [Там жа, с. 356]. Створаная нечаканым тлумачэннем сітуацыя набывае падвойны сэнс, дзе чуецца прарочае прадказанне таго ахвярнага шляху, што прыйдзеца перажыць яўрэйскаму насельніцтву.

Ідучы за гістарычнай праўдай, аўтар не мог не згадаць пра часы знаходжання на заходнебеларускіх землях немцаў. Знакамі мінулага стануць і даўнейшая нямецкая бойня, і атынкаваная немцамі-пастаяльцамі хата Ваўчка, традыцыя ставіць навагоднюю елку Корсакамі. Пры гэтым аўтар пазбягае палітычнай ацэнкі і акцэнтуюе сваю ўвагу на характарыстыках, якія вызначаюць чужынцаў у плане характару, культурнага ўзроўню. Адамчык падкрэслівае парадак, заведзены немцамі: замест глінянай паклалі драўляную падлогу, на святы елі цукеркі і шакалад і нават дзяліліся гэтымі прысмакамі з «зібітым і некультурным насельніцтвам». У гэтым жаданні далучыць да еўрапейскіх традыцый не мелася павагі, імкнення прасвяціць, а было імкненне паказаць сваю перавагу, падкрэсліць дасканаласць сваёй нацыі: «О, культура! Пан будзе помніць!» [Там жа, с. 296]. Пісьменнік не дазваляе сабе крытыкі і захоўвае нейтральнасць выкладу. Наадварот, праз параўнанне ўпарадкавання ладу жыцця двух народаў (палякаў і немцаў) гаворыць аб

гаспадарліваці, рацыяналізме, акуратнасці як спрадвечных якасцях нямецкага народу. У параўнанні з гэтым і палякі, і беларусы выглядаюць безгаспадарлівымі: «Паляк-то такі самы галадранец і гультай, як і наш чалавек. А немец – не! Немец некалі ў нашай вёсцы на пяску капусту садзіў, і расла, качанэ раслі, як тыя чыгуны... Калейку, во, правёў, так хоць паляку ёсць на чом ездзіць» [1, с. 97].

Прыведзеныя меркаванні выяўляюць глыбіню пісьменніцкага бачання свету і разумення жыцця, у якім не бывае толькі станоўчага і толькі адмоўнага. Так і нямецкая прысутнасць, нягледзячы на ўсе найжахлівейшыя наступствы (Міця, напрыклад, згадвае, што для будаўніцтва калейкі быў вынішчаны лес [Там жа]), разам з тым стала з’явай культурнага абмену. Г. Тычко слушна заўважае: «“Інакшасць” – у якой бы форме яна не выяўлялася: у мове, рэлігійных рытуалах ці народных звычаях – на Беларусі спакон вякоў не перашкаджала культурнаму абмену, цывілізацыйнаму дыялогу» [4, с. 40].

Беларуска-літоўскія дачыненні прадстаўлены найперш праз інтэлектуальную сферу: газетамі, выпісанымі Міцем, і згадкай пра Віленскі ўніверсітэт. Думаецца, такі выбар ракурсу не выпадковы і адсылае да міфа Літвы-Беларусі, са слаўнай мінуўшчынай і амаль безнадзейнай, але неўміручай марай пра будучыню, вольную і незалежную.

В. Адамчык у сваім раманным цыкле працягне тэму полікультурных дачыненняў беларусаў з іншымі народамі, паглыбляючыся ў рэчышча імагалогіі, спрабуючы асэнсаваць беларускі характар, нацыянальную культуру, паміж іншага, і праз бачанне іншых народаў, што жылі ў цесным суседстве.

ЛІТАРАТУРА

1. *Адамчык, В.* Чужая бацькаўшчына : раман / В. Адамчык. – Мінск : Папуры, 2015. – 511 с.
2. Поляки и русские в глазах друг друга / отв. ред. В. А. Хорев. – М. : Индрик, 2000. – 272 с.
3. *Каваленка, В. А.* Вячаслаў Адамчык / В. А. Каваленка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – Т. 4, кн. 1 : 1966–1985. – 928 с.
4. *Тычко, Г. К.* Палілог культур праз беларускі літаратурны кантэкст / Г. К. Тычко // Матэрыялы XIX Міжнар. Кірыла-Мяфодзіеўскіх чытанняў, прысвеч. Дням слав. пісьменства і культуры (Мінск, 22–24 мая 2013 г.) : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск, 2013. – Ч. 1. – С. 40–46.